

Небесная заступніца зямлі Беларускай

Да 910-годдзя з дня нараджэння Ефрасінні
(Еўфрасінні) Полацкай

Многія мысліцелі і асветнікі, якія нарадзіліся ў Беларусі, на працягу XII–XX стст. узбагацілі сваімі ведамі, думкамі, талентам скарбонку айчыннай і сусветнай навукі, культуры. Асімілюючы дасягненні еўрапейскай цывілізацыі, грамадска-палітычныя і рэлігійныя дзеянні, філосафы і педагогі, вучоныя і пісьменнікі, кнігадрукары і краязнаўцы неслі веды суайчыннікам, далучаючы іх да набыткаў агульначалавечай культуры. Яны разумелі: веды – гэта тое святло, што, запаленае аднойчы, здольна нягаснай лампадай святціць скрозь вякі. Несла святло ведаў і слаўная Ефрасіння Полацкая, з імем якой звязана адкрыццё першых адукацыйных устаноў і бібліятэк, стварэнне школы архітэктуры і жывапісу, развіццё рамёстваў. Падзвіжніцтва, асветніцкая дзейнасць Ефрасінні Полацкай мелі вялікае значэнне для грамадскага і дзяржаўнага жыцця Полацкага княства. Справу слаўтай палачанкі падхапілі, паглыбілі і развілі Францыск Скарына і Васіль Цяпінскі, Сымон Будны і Спірыдон Собаль, Сімяон Полацкі і браты Зізаніі.

Князёўна Прадслава (свецкае імя Ефрасінні) нарадзілася ў сям'і полацкага князя Святаслава-Георгія і княгіні Сафії, дачкі Уладзіміра Манамаха. Дакладная дата яе нараджэння невядома. Супастаўляючы розныя даныя, адны вучоныя лічаць гэтай датай 1101 г., другія сцвярджаюць, што дзяўчынка з'явілася на свет паміж 1104–1116 гг. З маленства князёўна чула ад бацькоў паданні пра знакамітых продкаў, а яе блізкімі сваякамі былі князі кіеўскія, тураўскія, пераяслаўскія, смаленскія, растова-суздальскія, уладзіміра-валынскія, імператары Візантыі і каралі Венгрыі. Традыцыі слаўтага роду абуджалі ў дзяўчынке не толькі цікавасць да мінуўшчыны Полацкай зямлі, але і патрыятычныя пачуцці, і княжацкую годнасць. Вучылася Прадслава ў школе пры Сафійскім саборы. Яе настаўнікамі былі манахі, а ў якасці падручнікаў выкарыстоўваліся Біблія, Псалтыр, Часаслоў, жыццёвая літаратура. Калі дзяўчынка споўнілася дванаццаць гадоў (узрост, з якога ў той час дазвалялася ўступаць у шлюб), да яе зачасцілі сваты, аднак князёўна адмовілася ад дынастычнага шлюбу і насуперак волі бацькоў тайна пастрыглася ў манашкі.

Спачатку Ефрасіння жыла ў манастыры пры адной з парафіяльных цэркваў, дзе шмат малілася, спасцігаючы духоўнасць. Пазней, калі перасялілася ў маленькую келлю пры Полацкім Сафійскім саборы, праводзіла час не толькі ў малітвах і набажэнствах, але і займалася самаадукацыяй. Значную ролю ў пашырэнні яе ведаў адыгралі кнігі, асабліва літаратура, у якой адлюстроўваліся погляды багасловаў на сутнасць чалавечага жыцця, адносіны паміж людзьмі. Манашка-князёўна набыла вялікую і грунтоўную эрудыцыю ў галіне рэлігійна-маральнай, філасофскай, свецкай літаратуры, а потым узялася за цяжкае рамяство таго часу, якое патрабавала сталай навуковай падрыхтоўкі, цяплення, мастацкіх навыкаў, – рамяство перапісчыка. У храмавым скрыпторыі Ефрасіння перапісала шмат кніг: адны з іх ляглі ў аснову манастырскіх бібліятэк Полацкага княства, другія прадаваліся, а выручаныя грошы манашка шчодро раздавала ўбогім. Таксама яна вяла Полацкі летапіс і збірала бібліятэку Сафійскага сабора. Займалася і ўласнай творчасцю: стварала малітвы, казанні, выступала з прамовамі, якія вызначаліся красамоўнасцю, мастацкай вобразнасцю.

Прыкладна ў 1124 г. Ефрасіння атрымала ад епіскапа Іліі вёску Сяльцо пад Полацкам, дзе на высокім беразе ракі Палаты стаяла драўляная царква Святога Спаса, пры якой знаходзілася пахавальня полацкіх епіскапаў. У Сяльцы асветніца заснавала на свае ўласныя сродкі жаночы і мужчынскі манастыры, што сталі асяродкамі асветы ў Полацкім княстве. Пры манастырах працавалі бібліятэкі, ювелірныя і ікананічныя майстэрні, скрыпторыі, школы. Асветніца марыла займацца педагагічнай дзейнасцю, адукацыяй народа, навучаннем простых людзей грамаце.

Вясной 1167 г. Ефрасіння Полацкая ажыццявіла сваю даўнюю задуму – здзейсніла паломніцтва ў Святую зямлю. У канцы красавіка ігумення і яе спадарожнікі дасягнулі іерусалімскіх святынь. У хуткім часе Ефрасіння заняджала і памерла. Пахавалі яе ў манастыры Святога Феадосія непадалёку ад Канстанцінопаля. У 1187 г. манахі перавезлі астанкі ў Кіева-Пячэрскую лаўру, і толькі ў красавіку 1910 г. рака з мошчамі была дастаўлена ў полацкую Спаса-

Праабражэнскую царкву, дзе яна захоўваецца і сёння.

Прайшло больш за восем стагоддзяў пасля смерці Ефрасінні Полацкай. З цягам часу больш выразна ўсведамляецца веліч яе здзяйсненняў. Менавіта таму ўсё часцей праяўляецца цікавасць да жыцця і дзейнасці славутай палачанкі. У бюлетэні “Новыя кнігі: па старонках беларускага друку” (2011, № 4, дадатак), які штомесячна выдаецца Нацыянальнай бібліятэкай Беларусі, змешчаны анатаваны бібліяграфічны спіс “Нябесная заступніца зямлі беларускай: да 910-годдзя з дня нараджэння Ефрасінні Полацкай”, што адлюстроўвае жыццёвы шлях і разнастайную дзейнасць беларускай святой. У яго ўключаны дакументы (даведачныя, інфармацыйныя, навукова-папулярныя, літаратурна-мастацкія, матэрыялы навуковых канферэнцый, манаграфіі), выдадзеныя ў асноўным на працягу апошняга дзесяцігоддзя. У спіс уключана больш за 100 бібліяграфічных запісаў. Складаецца ён з пяці раздзелаў.

Першы раздзел дадатку “Як прамень сонечны” прадстаўлены пашыранай даведкай аб жыцці і дзейнасці славутай палачанкі – князёўны, манашкі, ігуменні, паломніцы, кананізаванай святой, кніжніцы, асветніцы, мецэнаткі.

Пра жыццёвы шлях святой амаль не захавалася дакументальных звестак. Асноўнай крыніцай з’яўляецца агіяграфічны твор “Жыцце Ефрасінні Полацкай...” – унікальны помнік літаратуры, гісторыі і культуры сярэднявечнай Беларусі. Напісаны ён невядомым аўтарам у канцы XII ст. Арыгінал твора, на жаль, не захаваўся. “Жыцце Ефрасінні Полацкай...” дайшло да нашага часу ў больш як 100 спісах XIV–XVIII стст. У другім раздзеле дадатку прапанаваны звесткі пра дакументы, у якіх зроблены аналіз гэтага твора як гістарычнай крыніцы. У традыцыі праваслаўя існуюць розныя формы шанавання святых: дні памяці, песнапенні, малітвы. У гонар прападобнай Ефрасінні Полацкай у 1893 г. была зацверджана спецыяльная царкоўная служба, а праз сем гадоў, у 1900 г., іераманах Нікадзім напісаў акафіст – хрысціянскае хвалебнае царкоўнае песнапенне, сучасныя выданні якога прадстаўлены ў раздзеле. Дзень памяці святой адзначаецца 23 мая (5 чэрвеня па новым стылі).

“Каб памяць пра асветніцу жыла” – трэці раздзел бібліяграфічнага спіса. Ён уключае інфармацыю пра кнігі і артыкулы (больш за 50 бібліяграфічных запісаў), у якіх расказваецца аб жыцці і дзейнасці Ефрасінні Полацкай. Найбольшую цікавасць прадстаўляюць наступныя выданні: “Полоцкое Радованне: Свято-Евфросиниевские Торжества 1910 года” (Полоцк, 2010), “Преподобная Евфросиния Полоцкая” (Минск, 2010), “Евфросиния Полоцкая” (Минск, 2007), “Дивен Бог во святых своих. Преподобная Евфросиния Полоцкая: житие, современные чудеса” (Полоцк, 2010), Бирюкова Л. М. “Слава тебе, святой свет преподобной Евфросинии Полоцкой!” (Минск, 2003), Михаленко Е. И. “Сказание о житии преподобной Евфросинии, игумении и княжны Полоцкой” (Минск, 2007) і інш. Са старонак матэрыялаў, прысвечаных асветніцы, паўстае вобраз неадназначнай асобы – адукаванай, рашучай, настойлівай і смелай.

Нястомна збіраючы вакол сябе таленты, Ефрасіння Полацкая стала першай беларускай мецэнаткай. У раздзеле “Ад заняпаду да адраджэння” сабрана літаратура, што знаёміць з мецэнацкай дзей-

насцю святой. На яе сродкі была пабудавана Спаса-Праабражэнская царква, якая стала вяршыняй архітэктурнай школы Полацка, яркім увасабленнем духоўнай спадчыны палачан. Гэты сабор захаваўся да нашых дзён. Ён быў узведзены таленавітым дойлідам-манахам Іаанам паміж 1152–1161 гг. Сцены храма ўпрыгожваюць унікальныя фрэскі, якія ўражваюць неверагодным багаццем фарбаў, псіхалагічнай глыбінёй і эмацыянальнасцю. Асобае месца ў Спаса-Праабражэнскай царкве займаюць Крыж святой Ефрасінні і рака з мошчамі асветніцы, якія на аснове малюнкаў, фотаздымкаў і апісанняў арыгіналаў узнавіў мастак-ювелір М. Кузьміч. Акрамя бібліяграфічнай інфармацыі змешчаны фактаграфічныя даведкі аб гэтых гістарычных аб’ектах.

Вобраз Ефрасінні Полацкай заўсёды прыцягваў увагу беларускіх пісьменнікаў. Праца з матэрыяламі пра асветніцу, наведванне яе радзімы выклікаюць глыбокае эмацыянальнае ўзрушэнне. Таму не дзіўна, што паэты і празаікі адгукнуліся на вяртанне святога імя сваімі творамі. Вершы, апавесці, апавяданні, раманы пра Ефрасінню Полацкую друкаваліся ў перыядычных выданнях, а таксама выходзілі асобнымі кнігамі. Сярод іх вылучаюцца раманы Т. Бондар “Спакуса”, А. Асіпенкі “Святыя грэшнікі”, В. Коўтун “Пакліканья”, вершы Д. Бічэль-Загнетавай, Н. Тулуपाвай, А. Звонака, Р. Барадуліна і іншых пісьменнікаў. Празаічныя творы даюць разнастайны, багаты матэрыял пра жыццё і дзейнасць Ефрасінні і яе сучаснікаў, знаёмяць з гісторыяй Полаччыны. З паэтычных старонак паўстае вобраз асветніцы, падзвіжніцы, духоўнай апякункі Беларусі, непакорнай дачкі і мужнай жанчыны з нялёгім, але незвычайным лёсам. Пералік выданняў апошніх гадоў прыведзены ў пятым раздзеле дадатку “Свеціць святое імя праз вякі”.

Час спрасоўвае стагоддзі, збліжае падзеі, зносіць нязначнае ў мінулым і захоўвае вечнае, што паўстае з летапісаў, старажытных кніг, гістарычных дакументаў. Дзякуючы гэтым крыніцам з глыбіні вякоў дайшлі да нас звесткі пра Ефрасінню Полацкую. Яна не толькі годна жыла, але і паказвала прыклад іншым, як трэба жыць, як неабходна самааддана і самаахвярна служыць Бацькаўшчыне. Жыццёвы шлях і разнастайная дзейнасць полацкай асветніцы адлюстраваны ў прапанаваным вышэй спісе. Знаёмства з ім мае вялікае значэнне для выхавання маладога пакалення: фарміравання духоўнасці, дабрачыннасці, маральна-этычных поглядаў, патрыятызму, любові да Радзімы. Прадстаўленая інфармацыя будзе карысна выкладчыкам агульнаадукацыйных школ і сярэдніх спецыяльных навучальных устаноў, студэнтам, бібліятэкарам, а таксама ўсім, хто цікавіцца гісторыяй беларускага асветніцтва.

Матэрыялы пра Ефрасінню Полацкую можна знайсці на сайтах: www.belarus.by, www.church.by, www.polotsgik.by.

Summary

The article tells about Ephrosinja Polotskaya's life and activity, whose 910th anniversary is celebrated this year.